

SZEMLE

BONA GÁBOR

TÁBORNOKOK ÉS TÖRZSTISZTEK A SZABADSÁGHARCBAN

1848—49

(*Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1983. 398 o.*)

A hadtörténelmi kutatás központjában évszázadokon át, érthető módon, magának a háborúnak története állt: a hadseregek mozgásának, az ennek során előállt összecsapásoknak rekonstruálása, leírása, a siker vagy a vereség elemzése-értékelése — mindig többé-kevésbé leplezetlenül a tanulságok levonása szempontjából egy újabb konfliktus esetére. A hadseregszervezés, a hadtápszolgálat kérdései már jóval kevésbé és inkább csak az újabb időkben kerültek a kutatók figyelmének körébe, a hadsereg sajátos belső társadalomtörténete pedig a történeti kutatásnak szinte a legújabb időkig érintetlen területe maradt.

Ezt a hiányt több minden indokolta. A hadsereg ugyanis (itt és a továbbiakban is mindig a „professzionista” hadseregről, a hivatásos, vagy tartalékos tisztek vezette reguláris sorkatonaságról szólván) a történeti fejlődés minden szakaszában a társadalmon belül sajátosan elkülönülő, öntörvényű testület volt, melyet egy sajátos, szigorúan merev hierarchia szabályai szerveztek egységbe. Ez az egység nemcsak merev, de (kötőanyaga az egyszerű fölé- és alárendeltség lévén) formális és mesterséges, szinte absztraktul szervesen is volt, legalábbis azokhoz a sokoldalú hierarchiákhoz és az őket meghatározó értékrendekhez képest, melyek a civil társadalom mozgása során konkrétan, mintegy szervesen alakultak ki többféle (gazdasági, társadalmi, kulturális) tényező többnyire egyidejű befolyása alatt. És ha éppen a békebeil katonai szolgálat hosszú évei és még inkább a háborús évek megpróbáltatásai a hadseregen belül is létrehozhatnak szerves, bár ott sem elsősorban társadalmi, hanem inkább emberi-személyi kapcsolatokat, ezek — az őket kialakító viszo-

nyok rendkívülisége folytán — végeredményben többnyire csak még inkább elmélyítik a hadsereg és a civil világ közötti szakadékot.

A hadsereg minden megjelenési formájában homogén volta, önmagába zártága a szervezeten belül olyan erejű konfliktusok kirobbanásához, melyek túlterjedhetnének a hadsereg körén, igen kevés lehetőséget adott, kivált a tisztikar vonatkozásában. A hadsereg azonban nemcsak, hogy mindig, illetve egészen kivételes esetektől eltekintve, meg tudja őrizni e zártágát, de egyszersmind képes meggátolni minden, a hierarchia körein kívül álló problémának még a megfogalmazódását is. Nem meglepő tehát ha e zárt struktúra fellazulására, megrendülésére és a hadsereg valódi társadalmi problémáinak a maguk egészében való érvényesülésére csak akkor kerülhet sor, ha a hierarchia csúcán olyan erejű zavar támad, mely egyrészt alkalmas a szervezetet működtető hierarchikus parancsnoklási viszonyok vonalainak megzavarására, másrészt a hadsereg tagjainak érvényesülni enged a hierarchia szabályozásán kívül eső, de voltaképpen mindig is létezett, csak háttérbe szorított, elnyomott társadalmi tényezőket is. A vezetők már nem képesek a régi módon parancsolni és a vezetettek — legalábbis egy részük — nem akarnak a régi módon engedelmessé válni; végül az általános forradalmi helyzet ismerve megjelennek a hadseregen is, egyszersmind lehetővé téve a történész számára a betekintést a hadsereg társadalmába.

Annak a ténynek az okai között, hogy 1848 folyamán a Habsburg-birodalom

hadseregében átmenetileg ilyen helyzet állhatott elő, a hierarchia csúcsán — elsősorban a magyar hadügyminisztérium felállítása által — támadt zavarnak (és e zavar — kivált a magyarországi ezredek a magyar alkotmányra is megtörtént felesketése folytán — feléle is ható érvényesülésének) a jelentősége már sokszor és kellő hangsúllyal tárgyalásra került. Nem voltak azonban világosak azok a tényezők, melyek elsősorban a hadsereg tisztikarába (de részben még legénységben is: gondoljunk a külföldről nazzsökött csoportokra) hatni kezdve az egyéni, emberi és politikai motívumokat egyszerre a korábbi hierarchikus normák elé helyezték, és amelyek végül az e normákkal és az ezt képviselő hadsereggel való teljes szakításig elvezettek. Ezeknek ugyanis már csak az észleléséhez is azon személyi motívumok (és az őket kiváltó társadalmi mozgás) részletes ismerete lett volna szükséges, melyeket addig az egyenruha eltakart, illetve melyeknek fejlődési irányát, mechanikusán, elsősorban az előléptetés lépcsőfokai határozták meg. De épp ilyen ismeretlennek bizonyultak a honvédségbe nem (vagy nem közvetlenül, hanem pl. nyugállományúként) a császári hadseregből átlépett tisztek döntésének a civil életben kialakult társadalmi motívumai is: azok a problémák, melyekre megoldásként a katonának állás, illetve a reaktiváltatás kínálkozott.

Bona Gábor könyve, élve a hadsereg társadalmába való bepillantás most megnyíló lehetőségével, a szabadságharc tábornoki és törzstiszti karának (összesen 1030, illetve — a kilépések után megmaradt 830 — személynek) egyenkénti bemutatásával és csoportonkénti elemzésével éppen ennek a problémakörnek egy fontos elemével, a honvédségbe vezető út — elsősorban társadalmi — motívumainak feltárására is vállalkozik.

Munkája három részre tagozódik. Az első a tábornoki és törzstiszti kar politikai-intézményi történetét mutatja be: e kategóriák kialakulását, a honvédség teljes szervezeti különválását a császári hadseregtől, majd a két hadsereg egyre nyíltabb szembekerülését, végül a Rubiconon átlépett tisztek (ingadozásoktól még így sem teljesen mentes) útját Világosig.

A második rész a társadalomtörténet jegyében áll: a honvédség tábornoki és törzstiszti karának számszerű összetételét vizsgálja több szempontból. Részint társadalmi eredet, részint nemzetiség szerint (itt a magyar mellett kimutatva a német, lengyel, olasz, délszláv nemzeti-ségük szerepét és súlyát is), végül a csá-

szári hadseregére oly jellemző, nemzeti hovatarozásukat tulajdonképpen már generációk óta elveszített „katonadinasztiák” a honvédségbe került tagjait mutatja be.

A *harmadik* rész, mely a kötet legnagyobb hányadát teszi ki, a „dramatis personae” bemutatása: 1058 személy rövid életrajzát tartalmazza, nagy részüknek arcképevel is.

E három szempontú és szintű vizsgálat során a Szerző több fontos eredményhez jut. Az első maga az a módszertani tapasztalat, mely az efféle tárgyaknak abból a még csak ritkán alkalmazott megközelítéséből származik, melynél szerző az elemzés során, annak mintegy előfeltételeként, a korábbi kutatók által többnyire sommásan kialakított társadalmi kategória-konstrukciókat lebontva, fejtegetéseit teljesen új alapokról indítja: minden egyes személy lehető azonos szinten összeállított, őt társadalmilag újból is meghatározni kívánó életrajzából. És ha tekintetbe vesszük is, hogy e munkafázishoz segítségül rendelkezésére állottak különböző régebbi tiszti életrajzgyűjtemények, akkor sem mehetünk el szó nélkül amellett a nem csekély munka mellett, melyet az ezek által szolgáltatott információk kritikája, majd egyeztetése, mintegy közös nevezőre hozása, kiegészítése, belőlük az egységes társadalmi elemzéshez szükséges azonos adatok kibontása jelentett. Ez a megközelítés és az ennek során kidolgozott és alkalmazott módszer tette lehetővé a munka *második* eredményét, a tábornoki és törzstiszti kar nemzeti, társadalmi-vagyoni összetételének és részben eredetének sokoldalú rekonstrukcióját. Tanulságos és főleg nagyon konkrét eredményekkel: mint például annak kimutatásával, hogy a nemzetiségi megoszlást illetőleg (a szerző számítása szerint) a szabadságharcot a honvédségben ténylegesen végigharcolt 830 tiszt 68,9%-a volt magyar, 15,5%-a német nemzetiségű: ez összesen kereken 700 főt jelentett; társadalmi származásukat tekintve 601 volt a nemesi, és 175 a polgári származású; csak 54 személynél nem lehetett ezt meghatározni. 53,7%-uk vagyontalan, de 44,3%-uk birtokos volt; nagybirtokosnak csak 2,0% volt tekinthető; az apa foglalkozása, illetve osztályhelyzete szerint is elemezhető 284 személy közül 240-nek már apja is nemesi rangot viselt. A szabadságharcot megelőző években gyakorlatilag foglalkozása szerint is ismert 747 személyből 508 volt az aktív, vagy nyugalmazott katonatiszt (ami önmagában is indokolja, miért ezeknek a problémáit látjuk a leginkább központi kérdésnek), 121 pedig

köz- vagy magánalkalmazotti sorból lépett át katonai pályára; szabadfoglalkozású értelmiségit már csak 25-öt, iparost vagy kereskedőt éppenséggel csak 7-et lehetett találni közöttük.

Hosszan sorolhatnók még a Szerzőnek a fenti létszámokat és arányokat a tisztikar nemzetiségi hovatartozása szerint is szétbontó és bemutató adatokra építő nagyon tárgyszerű következtetéseit. Így pl. a honvéd felső parancsnoki pozíciók betöltése körüli nehézségekről melyek egyszerre rávilágítanak egy talán öntudatlan, de mindenestre határozott bécsi „káderfejlesztési” tendenciára; vagy arról az évtizedes beidegzettségről, mely tiszték egész sorát tartotta vissza a kilépéstől pusztán azért, mert lehetetlenségnek érezték otthagyni az alakulatot, melynél évtizedeken át szolgáltak. (Nem speciálisan magyar probléma ez, hasonló megfontolások sodorták a déliek oldalára az amerikai polgárháborúban pl. Lee tábornokot és még sokakat.) A kollektívának az egyéneket összetartó erejére jellemző (és a tiszték magatartását is sokban magyarázó) példaként szolgáltak a nem-magyar népeségből sorozott alakulatok. A Szerző konkrét példákon mutatja be, hogy a honvédség legénységi állományában a nemzetiségi különbözősége mennyire nem okoztak konfliktusokat: szlovák, német, román stb. nemzetiségi alakulatok nagyon jól megállták helyüket a magyar oldalon.

A könyv *harmadik* része, mely lényegében a fenti elemzések alapjaként 1030 ember életútját mutatja be (bár az életrajzok a dolog természetéből következőleg persze csak rövidek lehetnek), bizvást nevezhető lélegzetelállító olvasmányoknak. A társadalomnak mindazon mozgása, amit eddig csak statisztikákból, vagy általános értékelő összefoglalásokból, esetleg legfeljebb egy-egy példaként idézett konkrét életrajzból, de mindenképpen rendes, „jól fésült” szabályozott kategóriák között ismertünk meg, most mind itt kavargó előtűnik a maga teljes konkrétságában, az egyéni életutak összes kacskaringóival, zsákutcáival, tragédiáival, sokszor meglepően messze nyúló emberi és politikai kapcsolataival — és a mindezekből leszűrhető sokféle, már 48 szűkebb tematikáján is túlmenő tanulságaival. Minderre, s az ilyen irányú kutatások lehetőségeit érzékeltetendő, egyetlen jellemző példaként a vértanú Leiningen tábornokot említenénk, akinek magyarországi birtokai avval a Sissányi Erzsébettel kötött házasságából származtak, akinek nagyapja, még mint Hadsimihal-Sissani, csak 1798-ban kapott (nyilván hadiszállítások fejében) nemes-

séget és akinek húga, a korán elhalt Eufémia (a 48-ban ugyancsak nagy szerepet játszó Beniczky Lajos bányavárosi kormánybiztos menyasszonya) Tánácsistól tanul magyarul, és Tánácsissal dolgoztatja ki egy majdani felvidéki birtokán felállítandó magyarosító intézet tervét, melynek megvalósítására Tánácsicsnak még végrendeletében 5 ezer pengő forintot fog hagyományozni. A Szerzőnek természetesen nem állhatott módjában az efféle kapcsolatok figyelemmel kísérése és bemutatása, azzal azonban, hogy az alapvető adatokat feltárta és összegyűjtötte, nagy és más vonatkozásokban is példaként szolgálható segítséget nyújtott az egész 1848 körül sűrűsödő korszak politikai, vagy már éppenséggel fegyveres konfliktusai mögött meghúzódó, csupán emberi-társadalmi szinten, de igen konkrétan megnyilvánuló erőknek és érvényesülésük mechanizmusának megismeréséhez. Ez annál lényegesebb eredmény, mivel a könyv az olvasóban felveteti azt a kérdést is: egyáltalán eljuthatott volna-e a magyar 1848—49 addig, ameddig az 1867-es kiegyezést is befolyásoló katonai teljesítményeivel eljutott, ha a döntő pillanatban ezek a jórészt a kor magyar társadalmának hagyományos szerkezetén kívülről érkezett aktív, vagy egykor kilépett és most reaktívált, de katonailag mindenképpen szakszerűen kiképzett tiszték, és a hadsereg szempontjából kívülről jött, magukban katonai képességet és hajlamot felfedező civilek nem álltak volna tömegesen az őket irányítani képes politikai vezetés rendelkezésére, illetve ha döntően a császári hadseregben, valamint kisebb részben a hazai közéletben megoldatlanul maradt különböző problémák eleve nem könnyítették volna meg számukra a pálya megváltoztatását. Olyan kérdések ezek, melyeknek fontossága és sokféle tanulsága éppen a hadsereg társadalomtörténetének az eddiginél még kiterjedtebb és mélyebb kutatását igényli.

Bona Gábor teljesítményét mindenben elismerve sem hagyhatjuk azonban megjegyzés nélkül, hogy a kötet éppen ezekben a legtanulságosabb és legújyszerűbb társadalomtörténeti vonatkozásaiban bizonyos problémákat is felvet. A tábornoki és törzstiszti karnak mind nemzetiség, mind társadalmi helyzet szerinti összetételét illető fejtegetéseknél ugyanis éppen maguk a kategóriák nincsenek kellően megmagyarázva. Nem világos, hogy milyen objektív kritérium alapján minősít szerző valakit pl. német nemzetiségűnek. A kor ilyen szinten hivatalosan nem ismerte a nemzetiségi megkülönböztetést; a magyar állampolgárt hi-

vatalosan mindig magyarnak tekintették, még ha a neve német vagy szláv volt is, és ennek tekintette magát az illető maga is. Kívánatos lett volna, ha szerző valahol magyarázatot ad az effajta kategorizálásnál alkalmazott elveket, ismerveket és azok forrásait illetőleg is. Még inkább éreznék az ilyen magyarázatot hiányát az egyes személyek társadalmi helyzetének meghatározásánál. Milyen és honnan eredő adatoknak alapján osztja be szerző oly határozottan a különböző társadalmi kategóriákba embereit, egyáltalán milyen megfontolások alapján és hogyan alakította ki magukat az olyan kategóriákat, mint pl. a „középbirtokos” vagy a „polgár”? A kötet a honvéd tisztikarnak csak tábornoki és törzstiszti csoportját vizsgálja: ez természetesen egyelőre még nem teszi lehetővé, hogy a vizsgálat nyomán máris az egész tisztikar társadalmi előttünk álljon. Bár talán már most (a tisztikar egészének hasonló bemutatását megelőzve) sem lett volna felesleges, akárcsak jelzésszerűen is, kitérni azokra a problémákra, melyek az új tisztikar ilyen előzményeit tekintve, heterogén összetétele folytán, nyilvánvalóan itt is jelentkeztek, még akkor is, ha a túlnyomó többsége — legalábbis e szinten — még a császári hadseregből érkezvén, magatartásmódeljét és értékrendjeit így inkább tudta ér-

vényesíteni. Ez az előzetes utalás már csak azért sem lett volna felesleges, mert az alacsonyabb rangú tiszti kategóriákban, ahol az előzmények e sokfélesége még nyilvánvalóbb és ahol a császári hadseregből jöttek aránya nyilván csekélyebb lehetett, az ilyenfajta problémák, konfliktusok, esetleg már gyanakvások is, nyilván még inkább (vagy kevésbé?), de mindenképpen más arányban jelentkeztek, mint a magasabb rangok esetén, már csak azért is, mert az új, fiatal, forradalmi születésű honvéd hadsereg összetartó ereje is nyilván kevésbé tudta letempítani vagy elfedni a belső társadalmi problémákat, mint a régi hadsereg rutinos drillje. Végül, de már csak technikai hiányként említve, hiányolnunk kell, hogy a nyilván nem kis fáradtsággal összegyűjtött, képanyag forrásait a képjegyzék nem adja meg.

Bona Gábor könyve azonban a fenti kérdőjelek mellett is alapvető, lényeges kérdésekben ad hozzájárulást nemcsak 1848—49 hadtörténetéhez, hanem az egész kor magyarországi társadalmi történetéhez is. Eredményei feljogosítják az olvasót arra a reményre, hogy belátható időn belül 1848—49 egész honvédtiszti karának hasonló — és már a fenti kérdéseinkre is válaszoló — elemzését is olvashatja.

Vörös Károly

SHVOY KÁLMÁN TITKOS NAPLÓJA ÉS EMLÉKIRATA 1918—1945

(Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 362. o.)

Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) történetének a megismeréséhez, az események feltárásához a tudományos igényű feldolgozások és levéltári források mellett jelentős segítséget nyújthatnak a korszak ismert és kevésbé ismert szereplőinek, az események, történések résztvevőinek, szemtanúinak a visszaemlékezései, korabeli naplói.

Az elmúlt néhány évben örvendetesen megnövekedett az ilyen jellegű — színvonalukban egymástól jelentősen eltérő — munkák megjelentetése hazánkban. Annak ellenére, hogy a szerzők többsége az ellenforradalmi rendszer politikai, katonai, kulturális életének második-harmadik vonalához tartozott, írásaik számos érdekességet tartalmaznak, alkalmanként hiányzó forrásokat pótolhatnak.

A Kossuth Könyvkiadó, amely az elmúlt húsz évben számos nagy érdeklődést és visszhangot kiváltott visszaem-

lékezést, naplót adott közre — „A határban a Halál kaszál...” (Prónay Pál naplója), Páter Zdravetz titkos naplója, A madridi követségtől Mauthausenig (Andorka Rudolf naplója), „Szálasi naplója” — a közelmúltban jelentette meg Shvoy Kálmán—Perneki Mihály által sajtó alá rendezett, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátott — titkos naplóját és emlékiratát.

Shvoy Kálmán (1881—1971), a szegedi 5. vegyesdandár egykori parancsnoka, életének az 1918 és 1945 között eltelt éveiről, a magyar történelem egyik legjobban feltárt, de ennek ellenére talán legkevésbé ismert, és az elmúlt években leginkább az érdeklődés középpontjába került időszakáról lebbenti fel a fátylat a maga sajátos módján.

Hogy miért sajátos ez a mód? Talán azért, mert az olvasó a címben szereplő naplóval ellentétben — amely feltételezi naprakésziséget, az események, benyomások friss, azonnali rögzítését — egy,